

Déri Balázs

Az Éneklő Egyház zenei újdonsága

„Minden bölcs írástudó mennyeknek országában hasonló a cselédes emberhez, aki az ő kincseiből újakat és ókat hoz elő.”

Káldi György fordításában így hangzik az a rejtélyes mondat, mely Jézusnak az Isten

orszájáról szóló, misztériumokkal teljes példázatai után van följegyezve Máté evangéliumában, s melyet hagyományosan az ó- és az újszövetségre értünk; ez oldotta föl bennem az ódzkodást, mikor megkaptam a fölkérést, hogy az Éneklő Egyház zenei újdonságáról beszéljek. Zenei jelentőségéről? Az más, igen, az: ünnepi beszéd témája. Zenei rétegeiről? Szerepéről a magyar egyházi élet és művelődés utóbbi két évtizedében? Igen, ezek köré is komoly előadást lehet keríteni. De miért „újdonsága”? Túl érzékeny a fülem erre az „új” szóra: túl sokszor akadályozták legjobb szándékú és szakmailag is megalapozott egyházzenei törekvéseinket vagy egy-egy adott helyen való nap nap után folytatott küzdelmeinket azzal a tudatlanul vagy cinikusan idézett zoltáridézettel, hogy „Új éneket énekeljete az Úrnak!” S kezdhettük előről, úgyis hiába, magyarázni, hogy a *canticum novum* nem naponta új zenei-irodalmi kreációt jelent, hanem az új, naponta megújuló krisztusi kreatúra énekét. S leginkább az új énekre fölszólító zoltároskönyv éneklését.

Most, olyan szabadsággal, ahogy az egyházatyáktól tanultuk, egy csavaros fordulattal hadd értelmezsem az ünnepelt népének tárra a bibliai mondatot: az Éneklő Egyház legfontosabb zenei újdonsága az, hogy új és ó gyümölcsöt egyszerre hoz elő, nem a maga spájzából, hanem a mennyei gazda kincstárából. Vagyis olyan ót, régít hoz elő, amely nem szűnik meg új lenni, vagy a tegnapelőtti, elavultnál sokkal régebbit, mégis újabbat hoz elő, vagy úgy, olyanná téve hozza elő az ót, hogy az új legyen. Újabb a máról holnapra elavuló újnál. A játékosan forgatott szavakkal, mindannyian sejtik, ezeket értem: a népének dolgában „régin” a középkor végétől fennmaradt dallamlejegyzéseket és dallamalkotásokat, a „tegnapelőtt”-ön a XX. század eleji népének könyveket, az „úgy”-on az eleven néphagyományt és az annak gondos megfigyelésével kialakított s rögzített változatokat, a „máról holnapra elavuló új”-on pedig leginkább a modernségben tetszelgő, de szánsalmasan elmaradott mai városi folklórt. A liturgikus ének dolgában pedig az „ó” a gregorián, a „tegnapelőtt” a nosztalgizáló historizáló kísérletek, az „úgy” a közép-európai-magyar változatok elemzésével s alkotó átformálásával született mai magyar gregorián; a zeneileg besorolhatatlan s a könnyűzenei ordináriumokról pedig ne beszéljünk (szerencsére szerzőiknek a liturgia más elemeiről nem volt tudomásuk).

Déri Balázs zenetudós, klasszikus filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője, az Ókortudományi Intézet igazgatója, oktatási és tanulmányi dékánhelyettes.

E két, illetve három részről kell most szólnom, a vázlatosnál is vázlatosabban: noha az Éneklő Egyház imakönyv is, hittankönyv is, liturgiatanító kézikönyv is, elmélkedések, leginkább énekszöveg-meditációk gyűjteménye, népénektörténeti és más zenetudományos ismeretek tárháza, de most a kancionáléről, és a liturgikus énekgyűjtemény két részéről, a graduáléről és a vesperáléről, sőt majdnem antifonáléről beszélek. Az Éneklő Egyház ugyanis, ahogy már belső címlapja jelzi: római katolikus népénektár — liturgikus énekekkel és imádságokkal. Vagy inkább népénektár, de kiterjesztett értelemben: a II. Vatikáni Zsinat eredeti zsinati szellemét megvalósító, tehát a népet és anyanyelvét a liturgiába bevonó, de az Egyház anyanyelvét sem megtagadó énekgyűjtemény.

A kancionálé újdonsága elsősorban az, *ahogy* a magyar népénekanyag legjobb (vagy legalábbis legkedveltebb) részét adja. A szerkesztők a régi kottás följegyzéseket tanulmányozva, a rokonítható dallamok zenetudományos elemzésével, s ahol a néphagyomány alakító munkája megfigyelhető volt, ott egy hatalmas (részben a szerkesztők által folytatott vagy vezetett) gyűjtésre alapozva és a magyar népdal egészének ismeretében egy-két olyan dallamváltozatot választottak ki, amely hitelesen, valószínűleg a leghitelesebben mutatja meg az adott dallamideát. Nem azt tehát, hogy hogyan szólhatott —mondjuk— a késő reneszánsz vagy a barokk korban egy hiányos (mindig szükségképpen hiányos) lejegyzés által sejtetett dallam. Ez tudományosan úgysis megismerhetetlen. Másról van itt szó. Arról, hogy egy valamikori dallamgondolat a századok során nem torzult, hanem megelevenedett vagy kiteljesedett a paraszti közösségekben. Ez a felismerés még nem volt adott a Szent Vagy, Uram! szerkesztőinek. Az viszont alig magyarázható, hogy a historizáló (tehát a megismerhetőnek vélt „eredetit” visszaállító) szemlélettel, (de még eközben is igen sok szakmai tévedéssel) megállapított dallamalakokat 50–70 évvel később olyan, a Kodály nevet csak varázsigeként ismételtető szakzenészek is védelmezik, akik már a zeneakadémiai felvételire el kellett, hogy olvassák az ún. „Kodály-Vargyas” bevezető tanulmányát: „A régi kóták a dallamnak éppen csak csontvázát adják; többnyire a hangnem és a ritmus felől is kétségben hagynak. Ezt a csontvázat eleven hússá és vérré változtatni csak élő, hagyományszerű előadás tudja. Ezért igazi, teljes képünk csak olyan dallamokról lehet, melyek az élő hagyományban is fennmaradtak.” A Szent Vagy, Uram! tehát zörgő csonthalmaz, amely az ezékieli látomás lélekfuvalatára várt? Igazságtalan s méltatlan vélemény lenne ez. De ami akkor szinte a kor színvonalán állt, egy-két évtized múlva már elavult. Ahogy akkori terjesztőit nemigen érdekelték a „pasztorális” szempontok, ha a hitvány pusztításáról volt szó, s a maguk módján majdnem igazuk is volt, —azért csak majdnem, mert itt-ott az éneklő kedv is megrendült, s van, ahol az értékes is pusztult—, úgy 20 évvel ezelőtt vagy különösen ma a Szent Vagy, Uram! iránti pietásra hivatkozni egy minden szempontból teljesebb, zenei szakmai és lelki-ségi szempontból is jobb gyűjteménnyel szemben — nekem fölfoghatatlan.

A Szent Vagy, Uram! a kor gyermeke volt nemcsak egyházi szemléletében, hanem a historizmus szellemi irányzatához való kötődésében is. Nagyjából hasonló szempontok szerint, legfeljebb valamelyest nagyobb tudományossággal folyt az elmúlt század első felében a német lutheránus korálanyag vagy a genfi zsoltár vissza- és „helyre”-állítás. Miközben ez a folyamat sok torzulást is kijavított, abban a tévedésben leledzett, hogy az „eredeti” mindenestül megismerhető, és hogy az feltétlenül jobb, mint a későbbi. (Még Bach se tudta megvédeni a kiegyenlített korált — a genfi zsoltárnak s a magyar népéneknek nem volt Bachja.) E gondolat a zenei előadóművészetben a 70-es 80-as években, a hanglemezipartól is támogatva, a historikus előadásmód nem egyszer agresszív irányzatává fajult, legalábbis annak kevésbé érzékeny képviselőiben. Nem mintha nem hozott volna felszínre fontos értékeket, nem ihletett volna komoly zenetudományos kutatásokat. Az azonban mára az esztétikai eszmélkedések révén világos, hogy a mű (akár az irodalmi, akár a zenei alkotás) értelmezése elválaszthatatlan a befogadás-történettől. A tovább élő mű értelmezési hagyományától elméletileg sem válhatunk függetlenekké. S ha túlzás is az, hogy az alkotó eredeti szándéka megismerhetetlen, sőt érdektelen, az ellenkező szemlélet legalább ilyen hamis.

Az Éneklő Egyház nagy újdonsága tehát, hogy a kiindulópontnak tekintett Szent Vagy, Uram! anyagát megválogatva (nem eléggé megválogatva...), ha lehetett és ha érdemes volt, a lehető legjobb, élő változatot adja. Ehhez járul az a legalábbis XX. századi énekeskönyvekben új anyag, amelyet a kancionál — személyesen — leglényegesebb hozadékanak tartok. Jóllehet egy ünnepi méltatás elsősorban nem egyéni vélekedéseket tartalmazhat, mégsem szükségképpen személytelen. Épp ellenkezőleg. Így most a magam érzeteit és érzéseit mondom el. Engem is „protestáns bordákban szöttek katolikus kezek”, de ez elég hosszan tartott... A Szent Vagy, Uram!-hagyomány jó részét ismertem, elég sok éneket a baptista énekeskönyvből, a temetési énekeket a minden héten többszöri falusi temetésekről, a Mária- és áldozási énekeket Vas megyei „bucskon”, s aztán a szokásos szűk, de a teljes évre kiterjedő anyagot kamaszkori katolikus kántorságom idejéről. (Ez épp a magyar liturgia bevezetése idejére esett. Csak mostanában jöttem rá, hogy a plébános úr az én orgonakíséretemmel tanította be a magyar ordináriumokat...) Úgy játszottam, ahogy mondták: korálmódra, „egy-két-hár-négy”, szép gyorsacskán. Tetszettek is, az enyéim is voltak általában — de sokkal szemben erős ellenérzésem volt. Én a korálok és az ébredési énekek világába nőttem bele. Magyar népének akkor tett rám elemi hatást, amikor az Alsó-Krisztinavárosban esti miséken, még jóval rekatolizálásom előtt, hallottam az „Ó, jöjj, ó, jöjj, Üdvözítő”-t, aztán a többi: „Magas hegyén, ím, az Olajfáknak”, „Itt jelen vagyok”, „A fényes nap”, és másokat. Néhány évig, párhuzamosan, még az újpesti baptista templomban orgonáltam, s általában csak a mise végére értem oda. „Az Úristent magasztalom”-ra. És úgy éreztem, hogy megérte.

Megkérdézem tehát, miért nem a Magyar Katolikus Egyház népénekeskönyve az Éneklő Egyház, amikor nem veszi ki a Szent Vagy, Uram! énekeit még — egyre ritkábban — éneklő hívek szájából a szeretett és legalábbis nem méltatlan dallamokat-szövegeket, ugyanakkor igen értékes népénekek sorát adja-adná eléjük? (Nem beszélve az ökumenikusság szempontjáról: szombatos a „Seregeknek hatalmas nagy királya”, református a „Krisztus Urunknak áldott születésén”, evangélikus az „Ó, jöjj, ó, jöjj, Üdvözítő”, és az összmagyarságról csángó az „A fényes nap”, somlyói búcsús ének a „Szentséges szűz Mária”...)?

Az éneklő Egyház éneke azonban sokkal több, mint strófikus-ritmikus-rímes népének. Az Egyház éneke a II. Vatikánum után is mindenekelőtt a gregorián. S ennek az egyszerű kijelentésnek a messzemenő következményeit kevesen hajlandók komolyan venni. Pedig egyszerűen engedelmesség kérdése lenne. Korlátozott formában beletartozik ebbe a latin gregorián is (nem feltétlenül csak az így-úgy hitelesített vagy kötelezővé tett alakban, hanem esztergomiul is). Az Éneklő Egyház a legszükségesebb latin énekeket is közli. De nincs most idő bizonygatni, hogy ugyanilyen hiteles gregorián a magyar szövegekkel társított Gergely-ének is, s hogy ennek négyszázegynéhány éves magyar hagyománya van: tanú erre a graduálok sokasága. Nincs itt ideje bizonygatni, hogy nemhogy nem hiteles, hanem egyenesen rossz és szükségtelen megoldás a bárhonnán is vett „eredeti” dallam alá való szövegnyomorgatás. S persze, hogy úgysis kudarccal végződik, s akkor le lehet mondani a gregoriánról... Halljuk, zeneileg mennyire hiteltelen egy XX. századi gregorianoid dallamköltés is. (Német próbálkozásokra, francia zsoltártónusokra és hasonlókra gondolok). Másfelől nem elég a zenetudományos eszközökkel való analízis és a dallamszékémák egyszerű, gépies alkalmazása.

A megoldás e dallamszékémák, dallamgondolatok fülben-észben tartásával, a szöveg dikciójának elsőbbségét figyelembe véve, erőteljes alkalmazott zeneszerzői invencióval alkotni dallamot — valószínűleg nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a gregorián ének a késő antik s kora középkori századokban létrejött. Vagyis inkább egyedi dallamok helyett dallamtípusok egymást erősítő változatainak sokaságát. Ezért találok az Éneklő Egyház legnagyobb alkotásának a válaszos zsoltárok egész éves sorozatát. Másfelől a legrövidebb antifónákat, mint „Az Úrtól a mi segítségünk”. Ilyen túlsűrítés nélküli, egyszerű tömörségre a századvégi kortárszene legjobbjai se juthattak el. Párhuzamát inkább az irodalomban leljük föl: mint Weöres egyszavasában: „Tojáséj.” Ezért lehetséges, hogy a legrégebb valóban megismerhető európai zene átgondolásával a legmodernebb zeneszerzői eljáráshoz jutunk, s a létrejött jelentős mennyiségű anyag ugyanakkor a közérthetőségnek olyan fokán áll, amelyre a modernnek idősebb nemzedéke soha nem is akart eljutni, a fiatal posztmodern meg sose lesznek elég modernek ahhoz, hogy kortársaink legyenek. Bátran állítom tehát, hogy az Éneklő Egyház graduális és antifonális anyaga összességében a XX. századi zeneszerzés egy jelentős — és nyitott, további variálásra nyitott

korpusza (nyitott korpusz: micsoda kortárs gondolat!). (Nem zenei, hanem liturgikai kérdés, hogy miért nem adja az Éneklő Egyház valamennyi vásár- és ünnepnap miséinek és zsolozsmáinak összes tételét. Az azóta elkészült és majd elkészülő tételgyűjtemények pótolják ezeket — de nem gondolom, hogy a népénektár végleges változatában mindnek szerepelnie lehetne anélkül, hogy a csatos imakönyv módjára kézbe simuló énekeskönyv kereteit szétfeszítenék. Még kevesebbel is szépen el lehetne látni az egyházi évet, mint arra az anabaptista Müntzer Tamás, a ragyogó liturgista majdnem félévezrede használható kísérletet tett.

S ha a posztmodern szót kiejtettem: olyan korban élünk, s ennek és részben örülök is, amely ugyan nem kreatív, nem teremt mindent elsőprő erejű stílusokat, még nagy műveket is ritkán, a zeneszerzésben a legkevésbé, de itt van előttünk az emberiség teljes írásos korszakának irodalmi termése, itt van az ókor valószínűleg legfontosabb zenei gondolatait lejegyző kora középkortól kezdve a zenei stílusok és művek hallatlan gazdagsága. Hogy azonban mindez együtt ne vegyes salátátál, pot-pourri legyen, a gregorián képezi azt az alapot, amely mindent összeköt, amelyre minden más rárétegződhetik. Mozart-mise és magyar kancionál-ének kissé furcsa együtt. Bruckner-mise és magyar kancionál is — talán a németes dal nem annyira. Palestrina és magyar kancionál-ének? Hát még ezek kombinációi! Ami viszont mindennel összeillik, és ami szinte mindent összeilleszt, az a gregorián. Magyarul is gregorián. Ez is az Éneklő Egyház egyik legfontosabb zenei újdonsága.

Megkérdézem tehát, az Éneklő Egyház miért nem teljes jogú népénekeskönyve a II. Vatikáni Zsinat szellemét megvalósítani kívánó, a saját és az egyetemes zenekultúrát sajátjának tudó Magyar Katolikus Egyháznak? Mit is mond az Egyház Krisztusnak az Énekek énekében? „... keljünk fel a szőlőbe, lássuk, ha megvirágozott a szőlő, ha a virágok gyümölcsöt termenek, ha megvirágoztak a pomagránátok ... A mi kapuinkban mindenféle almák, az újakat és az ókat, én szerelmesem, néked tartottam.” Pirulás nélkül —nem szemérmesség, hanem szégyen miatti pirulás nélkül— mondhatja-e a Mátka-Egyház: „A mi kapuinkban mindenféle almák; az újakat és az ókat, az újtestamentum evangéliumát és az őtestamentum zsoltárait, az ókor és ó-Európa emberének dallamformáit és újabb, de gyümölcsstermesre még alkalmas korok megérett zenei gondolatait, én szerelmes Krisztusom, néked a világnak ebben a szép őszvégi-téleleji idejében megtartottam”?

AP 4871/d Parlando

76: 2101

